

permanenta modernitate a clasiceilor

ANTIGONA sau terapeutica tragediei

Actualitatea celebrei tragedii grecești rezidă în natura conflictului, care e politic în cea mai cuprinzătoare accepțiune a cuvintului. Piesa, se știe, e săracă în fapte, dar cât general e cuprins în aceste fapte și în ce măsură se întemeiază ele universal prin caracterele făptuitoare rămâne lucru de mirare și azi, când știm, cel puțin teoretic, ce înseamnă o capodoperă; căci, în ce privește maximum-ul de semnificație prin minimum-ul de mijloace de expresie, *Antigona* lui Sofocle, este, fără îndoială, o capodoperă a dramaturgiei universale.

Spirite tutelare ale culturii moderne, ca Lessing, Voltaire, Hegel, Goethe sau Nietzsche s-au aplecat asupra acestei tragedii cu înclinare și venerație, căutând să-i sintetizeze multiplele și profunde înțelesuri, să-i pătrundă simbolurile, să-i redescopere caracterele, să-i reconfirme valorile; căci, această piesă, în pofida timpului, ni se înfățișează la fel de vie, cu aceeași neostenită forță de a ne impresiona profund și durabil, la fel de ineputabilă în sugestii și motive de reflecție iradiind din mărețea sa simplitate compozițională.

În cele ce urmează ne vom opri la două dintre interpretările tragediei, și anume la acelea ale lui Hegel și Goethe, care au avut o covârșitoare influență asupra gândirii critice ulterioare ce și-a luat ca obiect tragedia greacă, făcându-se simțite chiar în comentariile unor contemporani ca C. M. Bovara, Marguerite Yourcenar sau André Bonnard. Atât de des utilizate și „uitate“, ele ne vor folosi și nouă ca puncte de pornire ori de sprijin, ca pretexte de abitudine și ghiduri de orientare, îndreptându-ne reflecția pe meandrele sensurilor.

Admirându-i desăvârșirea formei și consecvența caracterelor, Hegel îi percepea conflictul ca fiind unul de principii: Creon reprezintă rațiunea de stat, iar *Antigona*, iubirea și datorita față de familie. Nesocotind edictul lui Creon de a se lăsa neînmormintat trupul lui Polinice, dușmanul patriei, și procedind la riturile funerare, *Antigona* ar invoca „zeii interiori ai sentimentului, ai iubirii,

ai singelui; și nu zeli luminoși ai vleiții libere, conștiente de sine, a poporului și a statului“. Așadar, *Antigona* opune dreptul familiei, care își are rădăcina în sentimentul apartenenței de sine, deci o morală naturală — unei morale a contractului social, ce va să însemne a voinței conștiente de sine, superioară, istoricește ulterioară primei, ca atare națională și apolinică, pe care o invocă, o deține, o execută Creon, tiranul cetății. În altă parte**, vorbind despre concilierea tragică în care armonia se instituie în urma înfringerii celor două principii aflate în conflict — cum spune el: „a suprimării unilateralității afirmării lor“ —, Hegel mai face observația, prețioasă, că forma cea mai puternică a acestei dezvoltări a conflictului este posibilă atunci când eroii stau sub puterea a ceea ce combat — cazul *Antigonei*, când eroina trăiește sub stăpânirea de stat a unchiului său Creon, iar acesta, ca soț și tată, sub imperiul sentimentului familial, astfel încât fiecare ar fi fost dator să nu contravină propriei sale condiții sociale și umane. *Antigona* ar fi trebuit să se supună poruncii suveranului iar el n-ar fi trebuit să poruncească încât să impiețeze asupra sentimentului de familie. Cum spune Hegel, „Amândorura le este imanent ceea ce ambii combat în sens opus și sînt loviți și distruși tocmai de către ceea ce aparține cercului propriei lor existențe“. Într-adevăr, *Antigona* suferă moartea la care o condamnă Creon, iar acesta suferă, la rindu-i, durerea morții fiului și a soției sale.

În Convorbiri cu Eckermann***, Goethe polemizează indirect cu Hegel — pe care în treacăt îl și învinuiește de artificialitate — vizînd afirmațiile unui hegelian,

* vezi: Constituirea formei clasice a artei, Prelegeri de estetică. Ed. Academiei R.S.R., 1966, vol. I, pag. 473.

** vezi: cap. Poezia din aceeași lucrare, vol. II, p. 417.

*** vezi: Johann Peter Eckermann. Convorbiri cu Goethe. București, E.P.L.U., 1965, p. 565—568 și 574, 575.

un anume Hinrichs, cu privire la subiect și califică sus-numitele interpretări ca „simple afirmații în care nu crede nimeni”. Pentru Goethe, conflictul din *Antigona* nu este nicidecum unul de principii, ci doar unul de caractere. Fapta lui Creon ar fi dictată de ura ce o nutrește împotriva dușmanului personal, căci — continuă cu temei Goethe —, încercarea lui Polinice de a-și recuceri moștenirea nu e o crimă împotriva statului, așa încît după moartea lui să-i mai fie și bașjocorit cadavrul. În Creon, Goethe vede un nelegiuit, al cărui caracter i-a fost necesar lui Sofocle pentru ca, opunindu-l Antigonei, să scoată în evidență caracterul nobil al eroinei, și aceasta nu atît pentru efectul moral, oricum conținut în subiect, cît pentru efectul dramatic, căci, spune tot el: „Silniciile acestea dădeau prilej pentru unele dialoguri foarte reușite, iar situațiile deznădăjduite tulburau spiritele spectatorilor”.

Considerațiile celor doi gînditori ne incită la o reevaluare a operei lui Sofocle, căci, ca să-l cităm tot pe Goethe, „identitatea de păreri ne lasă liniștiți. Ceea ce ne stimulează e tocmai contradicția”. Deprins să gîndească în categorii, Hegel a privit opera din sfera generalului și, astfel, conflictul i-a apărut ca unul de principii; dimpotrivă, ca artist, Goethe a privit-o în dinamica subiectului ei, cu efect direct asupra spectatorilor. Primul ne relevă o concepție spirituală, cel de al doilea, aspectul moral și omenesc al tragediei. Privite astfel, cele două interpretări rezervă sub contrarietatea lor o corecare complementaritate pe care, în cele ce urmează, vom încerca pe cît ne e cu putință să o facem evidentă.

Creon ni se prezintă în dublul său statut, de suveran și de părinte, și credem că e interesant de semnalat că Sofocle ni-l prezintă mai întîi ca suveran, în deplinătatea prerogativelor puterii sale, pentru ca în finalul tragediei să ni-l arate pe părintele disperat de pierderea unicului fiu. Alături de Goethe, vom crede că hotărîrea de a interzice înhumarea cadavrului lui Polinice a fost dictată de ură, și mai credem că, dacă ar fi fost retractată la timp, nu ar fi dus la urmările tragice. Ea nu putea fi însă retractată, căci ura pentru dușman a lui Creon e și o urmare a unui principiu politic, și nu numai o simplă aplecare sufletească. Și aici trebuie să-i dăm dreptate lui Hegel, cu atît mai mult cu cît Creon, condamnînd-o la moarte pe Antigona, urmează același principiu care a fundamentat dintotdeauna intransigențele politice: „cine nu e cu noi e împotriva noastră”. De altfel, ura lui o putem

numi cu mai multă adevărire neîmpăcare. „Chiar și în mormînt de-ar fi, dușmanul mi-e dușman” — îi spune Antigonei, și aceasta o spune tocmai în virtutea faptului că e conștient că spiritul cetății, pe care îl reprezintă, depășește condiția sa omenesc limitată.

Că ar vrea să se identifice cu cetatea pe care o conduce reiese, desigur, nu din faptele, ci din vorbele sale, fiindcă sensul identificării e unilateral și subiectiv. Ca orice tiran, Creon nu poate concepe reciprocitatea și nu prevede contradicția. Iată-l întimpinînd-o pe Antigona cu mare uimire: „Din toți tebanii, tu, doar tu gîndești așa / Și oare nu roșești că nu gîndești ca ei?” Numai că tebanii gîdesc cu totul altfel, dar tac, și Antigona îi divulgă lui Creon și motivul tăcerii lor: „...toți ne-ar mărturisii că drag / Li-e ce-am făcut / Dar toți de frică-au amuțit / (...), că tiraniei este dat / Să facă tot, să spună tot — și doar ce vrea”. „Și doar ce vrea”. Antigona a lovit direct în țintă, căci oricît ar fi de ciudat, nici tiranul nu este cu adevărat liber, căci el nu-și poate asuma libertatea să făptuiască și ce nu ar vrea să făptuiască, fiind un condamnat al propriei sale voințe, de vreme ce nu admite o legitate

Una dintre puținele actrițe care s-au încumetat să joace rolul: Leopoldina Bălănușă (alături de Gh. Ionescu-Glion — Creon) pe scena Teatrului Mic

superioară sieși. Și, aici, în acest punct al tragediei, se definește și Antigona, căci ea, desigur, nu vrea să moară, dar făptuiește tocmai împotriva vrerii ei, urmînd o poruncă mai adîncă, izvorîtă din credință, și totodată un imperativ moral înalț, derivat dintr-o valoare care îi transcende — cinstirea celor morți. Și iată cum conflictul antrenează nu numai două principii, ori două valori, cum remarcă Hegel, ci și două facultăți sufletești: voința lui Creon și credința Antigonei. Voința ce se autodetermină ca lege și al cărei conținut sufletește este ura și credința ce determină legea și al cărei conținut sufletește este iubirea: „Iubirea-i rostul vieții mele! Ura nu!” declară Antigona. Împreună cu Goethe, vom sublinia noblețea de caracter a Antigonei, dar nu vom avansa ideea unei spiritualități creștine incipente, ca alți cercetători precum Bonnard sau Flacelière. Antigona nu are nimic sublim, căci ea nu scapă (ca de altfel nici Creon) unor contradicții inerente caracterelor neconciliabile. Prea repede îi răspunde cu ură surorii sale, Ismena, care, îngrijorată de soarta ei, o roagă să nu-l îngroape pe Polinice, și cu prea multă aroganță îi refuză acesteia sacrificiul. Ca și ura lui Creon, iubirea Antigonei este unidirecționată — și iată-ne apropiindu-ne din nou de unilateralitatea acestor caractere de care vorbea Hegel, căci și la unul și la celălalt aceste sentimente însuflețesc convingeri mai adînci: politică, la Creon, religioasă, la Antigona, căci ea e încredințată de veșnicia lumii de dincolo. „Mai îndelung, vom fi-ndrăgiți de morți, decât de cei ce-s vii. / În țărni voi dormi pe veci!” Așadar, nu iubirea îi condiționează credința, ci credința îi condiționează iubirea, așa cum și la Creon crezul său politic îi condiționează ura.

A suscitat multe ipoteze printre cercetători un pasaj din monologul final al Antigonei, în care eroina explică rațiunea faptei sale. El sună astfel: „Copii de-aveam, ori soț ce-ar fi / murit, ei putrezeau fără mormînt, dar eu / Cetatea n-o-nfruntam! Cu gîndu-așa m-am dat: Că soț de-aș fi pierdut, eu soț îmi mai găseam. / Copilul de-mi pierdeam, copil c-un alt bărbat / Aș fi avut... Dar frate cum aș mai avea? Că doar și tatăl meu și maică-mea își au / La Hades azi lăcaș... Vezi dar, tu, frate drag, / De ce cînstire eu ți-am dat mai mult decât / Ori cui! (...).”

Lui Goethe i se părea prea căutat, prea dialectic și l-ar fi dorit apocrif. André Bonnard crede că e o încercare de a justifica pornirea inimii, negînd ceea ce nu este unicul său obiect. Alți cercetători îi găsesc justificarea în concepția celor

vechi că numai progenitura de parte bărbătească putea continua familia. Avansăm o ipoteză care credem că împacă la fel de bine esteticul și psihologicul. Aici Antigona își dezvăluie ideologia privind apartenența de sînge, ca să spunem așa; iecioara se simțea puternic legată de trunchiul familiei sale năpăstuite, iar căsătoria, cu scopul ei biologic — odrăslirea, o percepea ca pe un contract social, și firesc era să se vadă ea însăși ca parte a contractului, un cetățean supus legilor cetății. Este important să amintim că Antigona nu spune nimic despre legătura sa cu Hemon, fiul tiranului, cu toate că aceasta trebuia să fi fost publică. Cît de mult se iubeau o aflăm doar dintr-o replică a Ismenei adresată lui Creon. La rîndul său, Hemon păstrează aceeași tăcere. Chiar și atunci cînd tatăl său o învinuiește pe Antigona în fața lui, el nu-l ia apărarea direct și se mărginește doar să-l sfătuiască pe tiran să revină asupra hotărîrii, în sensul gîndurilor nerostite ale poporului theban. În tăcerea lor vedem pudoarea ce însoțește întotdeauna sentimentele profunde și puternice. De altfel, iubirea este atotstăpînitoare în tragedie, și putem spune că totul se întîmplă în numele ei. Antigona își reprimă iubirea pentru cel vii ca să trăiască exclusiv iubirea fraternală. Ismena își găsește puterea de sacrificiu în iubirea pentru sora sa, Hemon se împarte între iubirea filială și aceea pentru Antigona. Chiar și Creon își iubește cetatea și pe propriul fiu, desigur, în felul său egoist și posesiv. În el, iubirea paternă s-a dizolvat în iubirea mai generală pentru cetate: „Că de rivnim copii și-i creștem noi cu drag / e ca s-avem urmași supuși”. Iar aceasta, în nemărginita iubire de sine: „Dar țara nu doar pentru mine-o cirmuiesc?”.

Așa cum nu lăspitim sănătatea prin boală, binele prin rău, sau justul prin injust, pentru a le releva ca atare, și întotdeauna procedăm invers, noi credem, contrar părerii lui Goethe, că Sofocle nu i-a opus Antigonei pe Creon pentru a-i dezvălui sufletul nobil, ci tocmai lui Creon i-a opus-o pe Antigona pentru a-l readuce în limitele umanului. Și, într-adevăr, în scena finală, în bătrînul indurerat între cadavrele fiului și soției sale vedem omul, cu disperarea lui. Dar pentru aceasta trebuia să se împlinească tragedia. O tragedie cu scop terapeutic.

Constantin RADU-MARIA